

İKTİDAR-ULEMÂ İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA İZZEDDİN B. ABDÜSSELÂM

'Izz al-Dīn Ibn Abd al-Salām and the Authority-Ulamā Relationships

Aygül DÜZENLİ

Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Anabilim Dalı, Adana, Türkiye

Res. Assist., Cukurova University Faculty of Theology Department Department of Islamic History and Arts Department of Islamic History, Adana, Turkey

✉ aguulduzenli@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-5471-2690>

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 08.07.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 07.11.2021

Yayın Tarihi / Published: 15.12.2021

” Atıf / Cite as: Düzenli, Aygül. “İktidar-Ulemâ İlişkileri Bağlamında İzzeddin b. Abdüsselâm”. *Mütefekkir* 8/16 (2021), 211-233. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1034505>

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Sciences, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

🔍 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

İKTİDAR-ULEMÂ İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA İZZEDDİN B. ABDÜSELÂM

Öz

Eyyûbîler döneminde yaşayan ve Memlûk Devleti'nin kuruluş yıllarına da şahitlik etmiş olan İzzeddîn b. Abdüsselâm müderrisliğinin yanı sıra Emevî Camii hatipliği ve Dimaşk kadılığı gibi pek çok önemli görevi üstlenmiş büyük âlimlerdendir. Bu görevleri dolayısıyla o, halkla her zaman yakın bir münasebet içerisinde olmuş, sultanlar ve devlet görevlileri tarafından da büyük ilgi görmüş ve taltif edilmiştir. İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın bu konumu ve şahsî özellikleri onun iktidar mensuplarıyla müspet ve menfi bazı münasebetler içerisinde bulunmasını da beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada hem Eyyûbîler hem de onlardan iktidarı devralan Memlûkler döneminde meydana gelen siyasî, sosyal ve dinî hadiselerle ilgili olarak İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın sultan ve diğer devlet adamlarıyla münasebetleri kronolojik olarak ele alınmıştır. Böylelikle ulemânın iktidar üzerindeki etkinliğinin Eyyûbîlerden Memlûklere taşınmasında şahsî itibarı ve Şâfiî kimliğiyle ön plana çıkan İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın bu süreçteki rolünü ortaya koymak hedeflenmiştir. Çalışma neticesinde İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın hem mezhebî kimliği hem ilmî otoritesi hem de tavizsiz tutumuyla örneklik teşkil ettiği, bahsi geçen iki devlet arasında ilmî miras ve ulemânın anlayışı bakımından köprü vazifesi gördüğü tespit edilmiştir. Ayrıca yönettikleri toplumla olan farklılıklarından dolayı ulemânın nüfuzundan istifade cihetine giden her iki devlet döneminde de onun ağırlıklı olarak idareyi yönlendirdiği, idarenin aynı şeyi onun üzerinden yapmasına müsaade etmediği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, İzzeddîn b. Abdüsselâm, Eyyûbîler, Memlûkler, Ulemâ.

'Izz al-Dîn Ibn Abd al-Salâm and the Authority-Ulamâ Relationships

Abstract

'Izz al-Dîn Ibn Abd al-Salâm, who lived in the Ayyûbid period and witnessed the foundation of the Mamluk State, was one of the great scholars who had many important duties such as the Umayyad Mosque orator and kâdî of Damascus as well as being the mudarris at the big madrasahs. Because of these duties, he always had a close relationship with the public and received great attention and respect from the Sultans and the members of the government. This position and his personal character brought him to have some positive and negative relations with the members of the government. This work emphasizes chronologically the relations of 'Izz al-Dîn Ibn Abd al-Salâm with the sultan and other statesmen regarding the political, social and religious events that occurred during the period of the Ayyûbid and the Mamluks who took the power after them. Thus, I aimed to reveal the role of 'Izz al-Dîn Ibn Abd al-Salâm, who stood up among others with both his personal reputation and Shafi'i identity in the transition of the ulama's influence over the authority during the Ayyûbids to the Mamluks. As a result of the study, it was determined that he was an example with both his scientific authority and his uncompromising attitude. He also served as a bridge between the two states in terms of scholarly heritage and the understanding of the ulama. It is also understood that during these two periods of government, which benefited from the influence of the ulama due to their differences with the society they ruled, he mainly directed the authority and did not allow the authority to do the same thing through him.

Keywords: History of Islâm, 'Izz al-Dîn Ibn Abd al-Salâm, Ayyûbids, Mamluks, Ulamâ.

GİRİŞ

Din ve siyaset mahiyetleri gereği insanları ve toplumları yönlendiren önemli kurumlardandır. Bu sebeple din-devlet/siyaset diğer bir deyişle ulemâ-iktidar/ümerâ ilişkileri tarih boyunca her zaman önemli kabul edilmiştir. Bahse konu meselenin tarihi süreç içerisindeki gelişiminin tam anlamıyla ortaya konulması, hem bu ilişkilerin tarihsel dayanaklarını tespit etmek hem de bugünün benzer tartışmalarını anlamlandırmak açısından bir gerekliliktir. Bu gereklilikten hareketle Müslüman devletlerdeki din-siyaset ilişkisinin mahiyetini ortaya koymaya yönelik pek çok çalışma yapılmıştır. *Dört Halife ve Emevîler Döneminde Din-Devlet İlişkisi*,¹ *Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*,² *Abbâsîlerin İlk Döneminde İktidar ile Ulemâ Arasındaki İlişkiler*,³ *Symbiotic Relations: Ulama and the Mamluk Sultans*⁴ ve *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi*⁵ gibi konuyu müstakil olarak ele alan çalışmalar bunlardan bazılarıdır. Ayrıca hususen konuyu esas alması da iktidar-ulemâ ilişkisini yansıtan örnekler ve bu ilişkinin mahiyetini tespitte katkı sağlayan çok sayıda çalışma bulunmaktadır.⁶

Bu çalışmada da Eyyûbîlerin son dönemlerinde yaşamış ve Memlûk Devleti'nin kuruluş yıllarını müşahade etmiş olan büyük âlim İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın iktidarla olan münasebetleri üzerinde durulmaktadır. Zira bu dönemde hem fıkıh sahasındaki hem de toplum nazarındaki itibarlı konumundan dolayı İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın siyasî, sosyal ve dinî hadiselerde iktidar mensuplarıyla müspet ve menfi pek çok münasebeti bulunmaktadır. İzzeddîn b. Abdüsselâm ilmî mevki dolayısıyla çeşitli sahalarda pek çok çalışmaya konu edilmiştir.⁷ Bu çalışmaların daha çok onun

¹ Mustafa Özkan, *Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008).

² Mustafa Özkan, *Dört Halife ve Emevîler Döneminde Din-Devlet İlişkisi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015).

³ Serkan Yaşar, *Abbâsîlerin İlk Döneminde İktidar ile Ulemâ Arasındaki İlişkiler* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011).

⁴ Yaacov Lev, "Symbiotic Relations: Ulama and the Mamluk Sultans", *Mamluk Studies Review* 12/1 (2009), 1-26.

⁵ Ejder Okumuş, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi* (Ankara: Lotus Yayınevi, 2005).

⁶ Bazıları için bk. Fatih Yahya Ayaz, "Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Mart 2007), 45-94; Michael Chamberlain, *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik: Şam:1190-1350*, çev. Büşra Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014); Jonathan P. Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali İslami Eğitimin Sosyal Tarihi*, çev. İsmail Eriş (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015); Harun Yılmaz, *Zengi ve Eyyubi Dimaşk'ında Ulema ve Medrese (1154-1260)* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017).

⁷ Bk. Ramazan Altıntaş, "İz b. Abdüsselâm'ın İtikâdî Görüşleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (Aralık 2010), 77-128; Mahmut Cihangir, "İzz Bin Abdüsselâm'ın Hayatı ve İlmi Kişiliği", *Edebali İslamiyat Dergisi* 2/4 (Kasım, 2018), 179-203; Muhammet Sait Kavşut, *İzz B. Abdüsselam ve Ahlak Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006); Mahmut Cihangir, *İzz bin Abdüsselam'ın Tefsirdeki Metodu* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013); Adnan Algül, *İzzüddin b. Abdüsselâm'ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2017); Abdulmuttalip Arpa, *İzz. b. Abdüsselam ve el-İcâze ile'l-İcâz fî Ba'zı Envâ'il-Mecâz Adlı Eseri* (Konya:

tefsir ve hadis alanlarındaki yeri, fikhî ve kelâmî görüşleri, hayatı ve ilmî kişiliği üzerinde odaklandığı tespit edilmektedir. Bizim çalışmamız ise İzzeddîn b. Abdüsselâm'ı, Eyyûbî ve özellikle de Memlûk devletlerinde ulemânın konumu ve dönem ulemâsının iktidarla olan ilişkilerine örneklik açısından ele almaktadır. İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın iktidar ile olan münasebetlerini ele alırken, bu ilişkilerin seyri ve sonuçları yanında bunları önemli ölçüde şekillendiren dönemin dinî, siyasî ve sosyal yapısı da göz önünde bulundurulmalıdır. Buradan hareketle öncelikle, Eyyûbî ve Memlûk devletlerinin dayandığı sosyal, idarî yapı ve ulemânın bu toplumdaki konumu üzerinde durulmuştur. Daha sonra İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın hayatı ve iktidarla olan münasebetleri ele alınmıştır. Bu çalışma ile ulemânın iktidar üzerindeki etkinliğinin Eyyûbîlerden Memlûklere taşınmasında hem şahsî itibarı hem de Şâfiî kimliğiyle ön plana çıkan İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın bu süreçteki rolünü ortaya koymak amaçlanmaktadır.

1. EYYÛBÎ VE MEMLÛK DEVLETLERİ'NDE İKTİDAR VE ULEMÂ

Eyyûbî Devleti, 567-866/1171-1462 yılları arasında Mısır, Suriye, Filistin, Güneydoğu-Doğu Anadolu, Kuzey Irak, Hicaz, Yemen ve Libya'da hüküm sürmüş, Müslümanların Haçlılarla mücadelesinde ve Kudüs'ün onlardan geri alınmasında büyük rol oynamıştır. Ayrıca Eyyûbîler hâkim oldukları bölgelerde siyasî ve kültürel bir miras da bırakmışlardır.⁸ Öyle ki; Zengîler ve Fâtımîlerden devralınan müesseselerde Salâhaddin Eyyûbî'nin düzenlemeleriyle oluşturulan sistem, Memlûkler döneminin sonuna kadar devam etmiş, oradan da ana hatlarıyla Osmanlı Devleti'ne intikal etmiştir. Eyyûbî Devleti'ne, büyük sultana bağlı melik ve emîrlerin yönettiği parçalı bir yapıya sahipti. Bu emîr ve melikler iç işlerinde müstakil olup toprak ve idarî yetkiler babadan oğula miras kalmaktaydı. İdarî ve askerî sınıf Türkler ve Kürtlerden oluşurken ilmî, kültürel ve bürokratik yapıda hâkimiyet Araplarda idi. Toplum ise idareciler, askerler ve bürokratlardan sonra serbest meslek sahipleri, tüccarlar, zanaatkârlar, çiftçiler ve kölelerden oluşmaktaydı.⁹

Eyyûbî Devleti'nde halkın çoğunluğu amelî bakımdan Şâfiî olup, itikâdî olarak da Eş'arîlik'i benimsemişlerdi. Bunda devletin kurucusu el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddin Eyyûbî'nin (salt. 567-589/1171-1193) önemli etkisi bulunmaktadır. Zira o, Fâtımî Devleti'ni (297-567/909-1171) ortadan kaldırdıktan hemen sonra Sünnîlik'in ihyası ve Fâtımîlerin yaymaya çalıştığı batınî fikirlerin izalesi için medreseler açtırmış, Sünnî anlayışın sağlam

Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009); Abdurrahman Haçkalı, *İzzuddin b. Abdisselam'da Maslahat Nazariyesi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999); Alî Muhammed es-Sallâbî, *İz Bin Abdusselam Sultanu'l-Ülema ve Bayiu'l-Ümera* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2017).

⁸ Ramazan Şeşen, *Eyyûbîler* (İstanbul: İsam Yayınları, 2012), 17.

⁹ Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/24-28.

müdafî olarak gördüğü Eş'arî mezhebinin görüşlerinin öğretilmesi ve yayılması için büyük çaba sarf etmiştir.¹⁰ Öyle ki; yaptırdığı medrese ve hankahlara tahsis ettiği vakıfların vakfiyelerinde Eş'arî akidesinin ve İmam Eş'arî'nin eserlerinin okutulmasını şart koşturmuştur. Makrîzî'nin naklettiğine göre, Salâhaddîn Eyyûbî Mısır'a hâkim olduğunda kendisi gibi Şâfiî ve Eş'arî olan Sadreddîn Abdülmelik b. Dirbâs el-Mârânî'yi (ö. 605/1209) başkadılığa tayin etmiş, ardından insanların Eş'arî akidesini benimsemesini mecbur tutmuş, muhalefet edenleri tekfir edecek kadar da ileri gitmiştir.¹¹ Salâhaddîn Eyyûbî'nin oğlu el-Melikü'l-Azîz ise 595 (1199) yılında Hanbelîler'i Mısır'dan tamamen çıkarmayı düşünmüş ancak bunu gerçekleştirilmeden vefat etmiştir. Salâhaddîn Eyyûbî'nin bu tutumu, Fâtımîler'den sonra Memlûk Devleti'nin yıkılışına kadarki yaklaşık üç buçuk asırlık süreçte Eş'arî mezhebinin bu coğrafyada kökleşmesine de zemin hazırlamıştır.¹² Bahsi geçen süreçte bu baskın politikanın bir neticesi olarak Şâfiîlik büyük güç kazanmış, Eyyûbîlerin hâkim olduğu coğrafyada muhtemelen hanedanın Şâfiî olmasının da etkisiyle Şâfiî fakihler daha itibarlı kabul edilmiş ve başkadılar da bunlar arasından tayin edilmiştir. Adlî teşkilatın müftü ve diğer mensupları da Şâfiî fakihler arasından seçilmiştir.¹³ Dolayısıyla mevcut şartlar, yönetimin söz konusu tercihleri ve toplumun büyük kısmının Şâfiîlik ve Eş'arîlik mezheplerine mensubiyetleri, iktidar ve ulemâyı mezhebî anlamda aynı zeminde buluşturmuştur.

İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın kuruluş yıllarını müşahade ettiği, Eyyûbîlerin halefi Memlûkler ise 648-923/1250-1517 yılları arasında merkezi Kahire olmak üzere, Mısır, Suriye, Kuzeybatı Afrika ve Anadolu'nun güney bölgelerinde hüküm sürmüş bir Türk devletidir. Memlûklerde yönetici kesim, İslâm âleminde "memlûk" terimiyle karşılık bulan ve belirli bir sistem içerisinde yetiştirilmiş olan askerî kölelerdir. Mısır'da Eyyûbîleri devreden çıkarıp, iktidarı devraldıktan sonra halkın çoğunluğu tarafından yönetimi ele geçiren zorba köleler olarak görülen Memlûkler,¹⁴ Haçlılar ve Moğollara karşı elde ettikleri askerî başarılar sayesinde etnik, sosyal ve kültürel açıdan kendilerinden farklı olan yerli halkı iki buçuk asır boyunca yönetebilmişlerdir. Ayrıca onlar askerî başarılarıyla siyasî meşruiyeti elde ettikten sonra Abbâsî hilâfetini Mısır'da ihyâ ederek hem Mısır halkı hem de

¹⁰ Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hitat ve'l-âsâr* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 2/358, Mehmet Sever, *Bahrî Memlûkler Dönemi Mezhep Hareketleri (1250-1382)* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 138, 139.

¹¹ Makrîzî, *el-Hitat*, 2/273, 358.

¹² Bk. Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarîlik-Maturidilik İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 166 vd., 215; Mısır'da Eş'arîliğin yayılması ile ilgili ayrıca bk. Fatih Yahya Ayaz-Aygül Düzenli, "Makrîzî (ö. 845/1442) ve Mısır'da Eş'arîliğin Yayılmasına Dair Tespitleri", *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (Haziran 2018), 25-39.

¹³ Şeşen, *Eyyûbîler*, 169-196.

¹⁴ Ayaz, "Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu", 51.

İslâm dünyası nezdinde kendilerine dinî meşruiyet sağlamışlardır.¹⁵ Bütün bunları gerçekleştiren Memlük yönetimi başta sultan olmak üzere, devlet yönetimini üstlenen “Seyfiye” olarak nitelendirilebilecek en üst rütbedeki ümerâdır. Memlük sisteminin içinde yetişen bu ümerâ yeterli güce ulaştığında tahta dahi çıkabilme imkânına sahipti. Devleti yönetmeyi tekellerine almış olan askerî elit önemli görevleri elinde tuttuğu gibi devlet teşkilatının genellikle ulemâ ve kâtipler tarafından yürütülen kısmında da kontrol sahibiydi.¹⁶ Bu noktada tarihî süreçteki Müslüman devletlerde iktidar kavramına karşılık hilâfet kelimesinin kullanıldığı ve bir hanedan anlayışının bulunduğu hatırlatılmalıdır. Memlükler döneminde ise hilâfet makamının neredeyse siyasî hiçbir etkinliğinin olmaması¹⁷ ve sadece manevî otoriteye tekabül eden bir mahiyet arz etmesi onun iktidar kavramının içine dâhil edilmesine manidir. Hatta Mısır-Abbâsî halifeleri, Memlük sultanlarının emirlerine itaat etmek durumunda kalmışlardır.¹⁸

Memlük Devleti’nde ulemâya gelince bu sınıfın, toplumdan pek çok açıdan farklı olan Memlükler ile yerli halk arasındaki büyük mesafeyi kapatan grup olarak tanımlanması mümkündür. Zira yönetici askerî elit ile halk arasındaki iletişimi sağlamak, halkın içinden çıkmış “İlmiye” ve “Kalemiye” sahalarında önemli görevler üstlenen ulemâya düşmekteydi. İktidar mensupları ve emîrler ulemâya büyük saygı gösteriyor, bazı sosyal ve siyasî hadiselerde onların görüşlerine başvuruyorlardı. Halkın da kendisine yakın bulduğu ulemâya olan saygı ve güveni, âlimlerin aracı rolünü pekiştiriyordu. Ayrıca bu önemli rolü üstlenen ulemânın hem yetiştigi süreç hem de benimsedikleri mezhepler bakımından Eyyûbîler döneminin mirasçısı olduğu özellikle vurgulanmalıdır. İşte bu geçiş sürecinin en önemli taşıyıcılarından biri de İzzeddîn b. Abdüsselâm’dır.

2. İZZEDDİN B. ABDÜSSELÂM’IN HAYATI

577 (1181) veya 578 (1182) yılında Dımaşk’ta doğan İzzeddîn b. Abdüsselâm’ın tam adı Ebû Muhammed İzzeddîn b. Abdüsselâm b. Ebü’l-Kâsım b. Hasan b. Muhammed b. Mühezzeb es-Sülemî’dir.¹⁹ İzzeddîn b.

¹⁵ Fatih Yahya Ayaz, *Memlükler* (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 33-34.

¹⁶ Memlük askerî ve idarî yapısı ile ilgili bk. Ayaz, *Memlükler*, 89-102.

¹⁷ Samira Kortantamer, Memlük Devleti’ndeki Abbâsî halifelerini “siyasî bir rolü olmayan, yetkisiz, maaşlı bir devlet memuru” olarak niteler. bk. *Bahri Memlûklar’da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler* (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1993), 153.

¹⁸ İsmail Yiğit, *Memlükler (648-923/1250-1517)* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015), 159; Bernard Lewis, *Ortaoğu*, çev. Selen Y. Kölay (Ankara: Arkadaş Yayınları, 2006), 124.

¹⁹ Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmail Ebû Şâme el-Makdîsî, *Terâcimü ricâli’l-karneyni’s-sâdis ve’s-sâbi’-ez-Zeyl ‘ale’r-Ravzateyn*, nşr. es-Seyyid İzzet el-Attâr el-Hüseynî (Beirut: Dârü’l-Cil, 1974), 216; Ebü’l-Feth Kutbüddîn Mûsâ b. Muhammed el-Yûnîni, *Zeylû Mir’âti’z-zamân* (Haydarâbâd-Dekken: Dâiretü’l-Maârifî’l-Osmâniyye, 1954-1961), 2/172; Salâhaddîn Halîl b. Aybek es-Safedî, *Kitâbü’l-Vâfi bi’l-Vefeyât*, nşr. Helmut Ritter ve diğerleri (Wiesbaden-Beyrut: Neşriyâtü’l-İslâmiyye, 1962-2004), 18/520-523; Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyyeti’l-Kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tânâhi-Abdüfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Dâru lhyâi’l-Kütübî’l-Arabiyye, 1964-1976), 8/209; Makrîzî, *Kitâbü’s-Sülûk li-*

Abdüsselâm'a doğup yetiştiği Dımaşk şehrine nispetle "ed-Dımaşkî", ömrünün son yirmi yılını geçirdiği ve vefat ettiği Mısır'a nispetle el-Mısırî, Şâfiî mezhebine mensup olması, kadılık görevini icra ederken Şâfiî mezhebine göre hüküm vermesi ve bu mezhepte ictihad mertebesine ulaşmış olması sebebiyle de kendisine "eş-Şâfiî" nisbeleri verilmiştir.²⁰

İzzeddîn b. Abdüsselâm, kaynaklarda "İzzeddîn b. Abdüsselâm", "İbn Abdüsselâm" ve "İzz b. Abdüsselâm" gibi isimlerle anılmıştır. İbn Tağrıberdî ise onun daha çok İbn Abdüsselâm olarak tanındığını söyler.²¹ Ona öğrencisi İbn Dakikül'îd (ö. 702/1302)²² tarafından *Sultânü'l-ulemâ* lakabı verildiği,²³ İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın iktidarla münasebetleri ile ilgili bahiste işaret edeceğimiz sebeplerden dolayı kendisine "Bâyî'u'l-Mülûk (sultanları alıp satan)" denildiği de bilinmektedir.²⁴ 639/1241 yılına kadar Dımaşk'ta yaşayan İzzeddîn b. Abdüsselâm bu tarihten sonra Mısır'a göç etmiş,²⁵ ömrünün son yirmi yılını burada geçirmiş ve 660/1262'de seksen beş yaşında iken Kahire'de vefat etmiştir.²⁶

Dönemin önemli ilim merkezlerinden Dımaşk'ta doğup büyüyen İzzeddîn b. Abdüsselâm, meşhur birçok âlimden ders almıştır. Başta İbnü'l-Harestânî (ö. 614/1217), Ebû Tâhir Berekât b. İbrahim el-Huşûî (ö. 604/1207), Ebû Muhammed b. Asâkir (ö. 600/1203), Fahreddîn b. Asâkir (ö. 620/1223), Seyfeddîn el-Âmidî (ö. 631/1233), Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî (632/1234) olmak üzere pek çok âlim onun hocası olmuştur. Onun Bağdat'a ilim tahsili için gittiği ve burada Ebû Ali Hanbel b. Abdullah er-Rusâfi (ö. 604/1208) ve Ebû Hafs İbn Taberzed (ö. 607/1211) ile görüştüğü nakledilmektedir.²⁷

ma'rifeti düveli'l-mülûk, nşr. M. Mustafa Ziyâde - Saïd A. Âşûr (Kahire: Lecnetü't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1956-1973), 7/476; H. Yunus Apaydın, "İbn Abdüsselâm, İzzeddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 19/284.

²⁰ Safedî, *el-Vâfi*, 18/520; Ebü'l-Mehâsin Cemâleddîn Yûsuf İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, nşr. İbrahim Ali Tarhan (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1956), 7/208; Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekir es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi ahbâri Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru lhyâi'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1967), 1/315.

²¹ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 7/208.

²² Ahmet Özel, "İbn Dakikül'îd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 19/407-409.

²³ Tâceddîn es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/209; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/315; Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab*, nşr. Abdülkâdir el-Arnaûd-Mahmûd el-Arnaûd (Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986-1993), 7/523.

²⁴ Tâceddîn es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/218.

²⁵ Ebû Şâme, *ez-Zeyl'ale'r-Ravzateyn*, 171; Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsîn et-Türkî (Cize: Hicr li't-Tıba'a ve'n-Neşr, 1998), 17/256.

²⁶ Yûnînî, *Zeylû Mir'ât*, 2/176; Muhammed b. Şâkir b. Ahmed el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-zeyl'aleyhâ*, nşr. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1973-1974), 2/351; Safedî, *el-Vâfi*, 18/521; Tâceddîn es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/245; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 17/442; Makrîzî, *es-Sülûk*, 1:2/476; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 7/208; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, 7/523.

²⁷ Yûnînî, *Zeylû Mir'ât*, 2/172; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, 2/351; Safedî, *el-Vâfi*, 18/521; Tâceddîn es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/209; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 17/248; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 7/208; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, 7/523.

Bahsi geçen âlimlerden tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf ve siyer alanlarında ilim tahsil etmiş ve bu alanlarda kıymetli eserler telif etmiştir. Özellikle fıkıh ve fıkıh usulü alanında derinleşen İzzeddîn b. Abdüsselâm Şâfiî fıkıhında müctehid seviyesine ulaşmıştır. Bunun yanında Mısır'da ilk tefsir derslerini onun verdiği zikredilmiştir.²⁸ Büyük ilmî birikimi sayesinde yaşadığı dönemde rağbet görmüş, halk ve ulemâ nazarında yüksek bir merteye edinmiştir. Çeşitli bölge ve şehirlerden ilim öğrenmek üzere gelenlerin ilgisine mazhar olmuş, hayatının son yıllarını öğrenci yetiştirmeye ve eser telifine ayırmıştır. Kaynaklarda elli civarında öğrencisinden bahsedilmektedir. Başta oğlu Şerefeddîn Muhammed Abdüllatîf (ö. 695/1296) ve müctehid âlim ve muhaddis İbn Dakîkul'îd olmak üzere, meşhur tarihçi Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267), Rifâîlerin Azîziyye kolunun kurucusu mutasavvıf Dîrînî (ö. 694/1295), büyük muhaddis Ebü'l-Hüseyn el-Yûnînî (ö. 701/1302), Mâlikî fakîhi Şehâbeddîn el-Karâfi (ö. 684/1285) ve meşhur muhaddis Abdülmü'mîn b. Halef ed-Dimyâtî (ö. 705/1306) gibi pek çok âlim onun öğrencisi olmuştur.²⁹

İlim talebeleri ve halk nazarında itibar sahibi olan İzzeddîn b. Abdüsselâm yöneticilerin de ilgisine mazhar olmuş ve birçok üst düzey göreve getirilmiştir. Dımaşk'ta iken Medresetü'l-Azîziyye ve ez-Zâviyetü'l-Gazâliyye müderrisliği, Dımaşk kadılığı ve Emevî Camii hatipliği görevlerini deruhte etmiştir. Mısır'da bulunduğu dönemde Eyyûbîlerin son Mısır sultanı Necmeddîn Eyyûb tarafından Amr Camii imam ve hatipliği ile görevlendirilmiştir. Daha sonra Mısır (Fustat) ve Vechü'l-kıblî kadılığı ve müftülüğü görevlerini de üstlenmiştir.³⁰ Bu noktada İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın devlet kademelerinde yaptığı bu görevlerin Eyyûbîler dönemine tesadüf ettiği de belirtilmelidir.

İzzeddîn b. Abdüsselâm, kaynaklarda hayatı boyunca iyiliği emredip kötülükten sakındırmayı düstur edinmiş zühd ve takva sahibi, samimi, büyük bir âlim olarak nitelenmektedir. Doğru bildiğinden şaşmayan, bu uğurda ümerâ ve vüzerâ ile hatta bazen sultanlarla karşı karşıya gelmekten çekinmeyen, cesur ve kararlı bir âlim olan İzzeddîn b. Abdüsselâm 660/1262 yılında Kahire'de vefat etmiştir.³¹ Cenazesine Memlûk Sultanı Baybars (salt.

²⁸ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/315; Muhammed b. Ahmed İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr fî vekâi'i'd-dühûr*, nşr. Muhammed Mustafa (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme, 1982-1984), 1/317, 318.

²⁹ Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, 2/351; Tâceddîn es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/209; Apaydın, "İbn Abdüsselâm", 19/284.

³⁰ Yûnînî, *Zeylü Mir'ât*, 2/172-173; Safedî, *el-Vâfi*, 18/520-521; Tâceddîn es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/209; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 17/441; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 7/208; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7/523.

³¹ Yûnînî, *Zeylü Mir'ât*, 2/176; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, 2/351; Safedî, *el-Vâfi*, 18/521; Tâceddîn es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/245; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-İber fî Haberi men gaber*, thk. Ebû Hacer M. Saîd b. Besyûnî Zaglûl (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985), 3/299; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 17/442; Makrîzî, *es-Sülûk*, 1:2/476; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 7/208; İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr*, 1/317-318; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*,

658-676/1260-1277) da iştirak etmiş, ümerâ, kadılar ve devlet görevlileri başta olmak üzere, toplumun her kesiminden insanın katıldığı büyük bir kalabalık tarafından defnedilmiştir.³²

3. İZZEDDİN B. ABDÜSSELÂM'IN EYYÛBÎLER DÖNEMİNDE İKTİDARLA MÜNASEBETLERİ

İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın hayatının önemli kısmını geçirdiği Dımaşk, ulemâ ile devlet görevlilerinin ilişkilerinin oldukça canlı olduğu bir devreye tesadüf etmiştir. Bu ilişkiler mezhebî/itikâdî tartışmalar üzerinden de yürütülmüştür. İbn Abdüsselâm'ın da dönemini müşahade etmiş olduğu el-Melikü'l-Eşref Mûsâ (salt. 626-634/1229-1237) ile Eş'arîler ve Hanbelîler arasındaki ilişkiler buna örnek olarak verilebilir. el-Melikü'l-Eşref Mûsâ küçüklüğünden beri yakınlık tesis ettiği Hanbelîlerden çok etkileniyor, onların düşüncelerine ilgi duyuyordu. Bu alakanın bir neticesi olarak Dımaşk'ta Hanbelî ulemâya tahsis ettiği bir Dârü'l-hadis inşâ ettirmişti.³³ Yine bu Hanbelî etkilenmesinin bir sonucu olarak o, hadis ve fıkıh âlimlerine büyük tazim gösterirken, felsefe ve kelâmı uğraşanlara karşı oldukça menfi bir tavır sergilemiştir. Öyle ki; zamanının önde gelen hadis ve fıkıh âlimlerini Dımaşk'a davet edip çeşitli eğitim kurumlarına yönetici yaparken, dönemin ünlü kelâmcılarından Seyfeddîn el-Âmidî'yi bir iddia üzerine ölümüne kadar ev hapsinde tutmuştur.³⁴ Ancak konumuzla ilgisi bakımından el-Melikü'l-Eşref Mûsâ'nın Hanbelîlerin teşvikiyle Dımaşk'ta önemli bir ekseriyeti teşkil eden Eş'arîlere karşı baskıcı bir politika uygulaması³⁵ özellikle zikredilmelidir. Zira el-Melikü'l-Eşref Mûsâ'nın Hanbelî destekli siyaseti İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın da etkilendiği bir hadiseye dönüşmüştür. Eş'arî olan İzzeddîn b. Abdüsselâm'a samimi bir sevgi ve alaka besleyen el-Melikü'l-Eşref Mûsâ, bundan rahatsız olan Hanbelîlerin teşvikiyle bu büyük âlime bazı konulardaki görüşlerini soran bir mektup yazmak durumunda kalmıştır. Mektup Kelâmulâh'ın mahiyeti konusunda farklı düşünen Eş'arîlerden hoşlanmayan Hanbelî ulemânın, İzzeddîn b. Abdüsselâm'ı şikâyeti üzerine gönderilmişti.³⁶ Sultanın bu konudaki görüşlerini soran mektubunu, bir imtihan olarak değerlendiren İzzeddîn b. Abdüsselâm, cevap olarak "el-

7/523.

³² İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın hayatı ile ilgili geniş bilgi için bk. Ebû Şâme, *ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn*, 171, 215-216; Yünîni, *Zeylû Mir'ât*, 2/172-176; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, 2/350-352; Safedî, *el-Vâfi*, 18/520; Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/209-245; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 17/441-442; Makrîzî, *es-Sülûk*, 1:2/416-420, 476; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 7/208; İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr*, 1/316-318; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7/520-523; Apaydın, "İbn Abdüsselâm", 19/284-287.

³³ Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/218; Önder Kaya, "el-Melikü'l-Eşref, Mûsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/66.

³⁴ Kaya, "el-Melikü'l-Eşref, Mûsâ", 29/66.

³⁵ Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/218; Altıntaş, "İz b. Abdüsselâm'ın İtikâdî Görüşleri", 81.

³⁶ Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/219.

*Mülhâ fi İtikâdi ehli'l-hak (Mülhâtü'l-İ'tikâd)*³⁷ adlı ünlü risalesini yazmıştır.³⁸ İlâhî kelâm sıfatının manasının kadîm ve ezeli olduğunu kanıtlamak için yazılan risale, dönemin Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî ve Hanefî âlimlerinin de bulunduğu bir ortamda sultanın huzurunda okunmuştur.³⁹ Bazı tartışmaların ardından mektuba çok sinirlenen Sultan el-Melikü'l-Eşref Mûsâ, İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın günahkâr hatta kâfir olabileceğini söylemişti. Dımaşk'ın meşhur Mâlikî âlimlerinden Cemâleddîn Ebû Amr b. el-Hâcib'in (ö. 646/1249) çabaları sonucunda, Dımaşk ulemâsı İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın görüşlerine katıldıklarını beyan ettikleri bir fetva yayınlamışlardı. Bu fetva, Sultan el-Melikü'l-Eşref Mûsâ'nın İzzeddîn b. Abdüsselâm'a karşı düşüncelerini yumuşatmış ancak bu sükûnet ortamı çok uzun sürmemiştir.⁴⁰

el-Melikü'l-Eşref sonraki süreçte, İzzeddîn b. Abdüsselâm'ı fitne çıkarmak ve yeni mezhep icat etmekle suçlayan bir mektup daha yazmıştır. Ancak bu mektuba İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın cevabı hayli sert olmuştur. O, "Sözleriniz kendisine güvenilmeyecek birinin sözlerinden ibarettir." ifadeleriyle başlayan mektubunda suçlamaları reddetmiş ve mücadelesine devam edeceğini beyan etmiştir. Tâceddîn es-Sübki (ö. 771/1370), bu sert cevabın ardından İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın üç gün ev hapsinde tutulduğunu ve kimse ile görüşürülmediğini nakletmektedir.⁴¹ Olaydan haberdar olan Hanefî fakih Cemâleddîn el-Hasîrî (ö. 636/1238), el-Melikü'l-Eşref'le görüşmüş ve onu İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın görüşlerinde haklı olduğuna ikna etmiştir. Hem el-Hasîrî'nin gayretleri hem de Mısır Sultanı el-Melikü'l-Kâmil'in (salt. 615-635/1218-1238) olanlardan ötürü kendisini kınaması üzerine hatasını anlayan sultan, çeşitli hediyeler göndererek İzzeddîn b. Abdüsselâm'la görüşme talebinde bulunmuştur. Ancak sultanın bu taleplerinin İzzeddîn b. Abdüsselâm nezdinde bir karşılığı olmamıştır.⁴² Bu olayla birlikte Hanbelîler tarafından İzzeddîn b. Abdüsselâm'a karşı yürütülen faaliyetler neticesiz kalmış, Dımaşk'taki Eş'arî ulemâ da inanç ve düşüncelerini daha özgür bir ortamda savunma imkânı bulmuşlardır. Dahası

³⁷ Bk. Tâceddîn es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/219-234. Eserin matbu nüshası için bk. İzzeddîn b. Abdüsselâm, *Mülhâtü'l-İ'tikâd*, nşr. İyâd Hâlid et-Tabbâ' (Dımaşk 1995). Risalenin Türkçe tercümesi ve bazı kelâmî değerlendirmeler için bk. Ramazan Altıntaş, "İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın İki Akâid Risalesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2001), 29-44.

³⁸ Tâceddîn es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/218-219.

³⁹ Bu tartışmaların temelinde Abbâsîler döneminde, "halku'l-Kur'ân" tartışmalarının yaşandığı "Mihne" hadisesi yer almaktadır. Mihne için bk. Hayrettin Yücesoy, "Mihne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 30/26-28; Nahide Bozkurt, "Mihne'nin Tarihsel Arka Planı ve Analizi", *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*, ed. Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012) 11-27; Muhyittin İğde, "Mihne Sürecinde Ahmed b. Hanbel ve Taraftarları", *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*, ed. Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 153-173.

⁴⁰ Tâceddîn es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/229-230.

⁴¹ Tâceddîn es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/231-235.

⁴² Tâceddîn es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/237-239.

bu olaylardan sonra Hanbelîler iktidar mensupları ve halk nezdinde ciddi bir itibar kaybına da uğramışlardır.⁴³ Bu noktada hem Hanbelilerle olan yakın ilişkisi hem de bahsi geçen bu tartışmalar, el-Melikü'l-Eşref'in etkin ve güçlü olan Şâfiî ulemâ karşısında bir alan arayışı içerisinde olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Ancak anlaşıldığı üzere İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın kararlı duruşu, diğer mezhep âlimlerinin de desteği ve aracılığı ile bu çabalar netice vermemiş, sultan bu âlimin otoritesine rıza göstermek durumunda kalmıştır. Dolayısıyla burada altı çizilmesi gereken husus, İzzeddin b. Abdüsselâm'ın müstebit tavrı ve gözaltına alınması sürecinde hem ulemânın hem de Mısır Eyyûbî Sultanı el-Melikü'l-Kâmil'in onu müdafaa etmesidir.

İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın iktidar mensuplarıyla karşı karşıya geldiği bir diğer hadise Müslüman idarecilerin bazı kaleleri Haçlılara teslimi ve onlara silah satması ile ilgilidir. Şöyle ki; Dımaşk'ı idaresi altına alan el-Melikü's-Sâlih İmâdüddîn İsmail (Birinci saltanat 634-635/1237-1238; ikinci saltanatı 637-643/1239-1245), Necmeddîn Eyyûb'un sultan olması üzerine endişeye kapılarak ona karşı ittifak arayışlarına başlamıştır. İlk olarak Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev (salt. 634-643/1237-1246) adına hutbe okutarak onun desteğini sağlamaya çalışmış, ancak bu tedbirleri yeterli görmeyip nihayet Haçlılarla da ittifak kurmaya girişmiştir.⁴⁴ Bu meyanda Safed, Şakif ve Arnun kaleleri ile Müslümanlarla Haçlılar arasında ortak bölge olan Sayda, Taberiyye ve Cebel-i Âmile şehirlerini Haçlılara bırakmış, onların Dımaşk çarşılarından silah satın almalarına da müsaade etmiştir (639/1241). İmâdüddîn İsmail'in bu faaliyetleri İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın büyük tepkisini çekmiştir. O sırada Dımaşk Emevî Camii hatfibi olan İzzeddîn b. Abdüsselâm, Haçlılara Dımaşk çarşılarından silah satılamayacağına dair fetva vermiş ve bu durumu Cuma hutbelerinde şiddetle eleştirmişti.⁴⁵ Hatta kaynaklarda onun bu olaydan sonra İmâdüddîn İsmail'in adını hutbelerden çıkardığı ve ona dua etmeyi bıraktığı da nakledilmektedir. Sultan el-Melikü's-Sâlih İmâdüddîn de İzzeddîn b. Abdüsselâm'ı hatiplik görevinden azletmiş ve yakalanması için emir çıkarmıştır. Kısa bir süre hapiste kalan İzzeddîn b. Abdüsselâm bazı kimselerin araya girmesiyle salıverilmiş ancak bu şehirde daha fazla kalamayacağını ifade ederek Cemâleddîn İbnü'l-Hâcib ile Mısır'a doğru yola çıkmıştır.⁴⁶ Durumdan haberdar olan İmâdüddîn İsmail, Mısır'ı almak için Haçlılarla birlikte karargâh kurduğu Kudüs şehrinde İzzeddîn b. Abdüsselâm'a özel bir elçi göndermiş ve ona Dımaşk'a dönmediği takdirde

⁴³ Arpa, *İzz. b. Abdusselam ve el-İşâre ile'l-Îcâz Adlı Eseri*, 108.

⁴⁴ Şeşen, "Eyyûbîler", 23.

⁴⁵ Yüninî, *Zeylû Mir'ât*, 2/172-173; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, 2/351; Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/210-242; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 17/442; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7/523.

⁴⁶ Yüninî, *Zeylû Mir'ât*, 2/173; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, 2/351; Safedî, *el-Vâfi*, 18/521-523; Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/210, 243; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 17/442; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7/523.

tekrar hapsedileceğini bildirmiştir. İzzeddîn b. Abdüsselâm, tüm tehditlere rağmen İmâdüddîn İsmail'in teklifini kabul etmemiş, bunun üzerine de elçi tarafından alıkonarak sultanın çadırına yakın bir yerde tutulmuştur.⁴⁷

Mısır'dan gönderilen Eyyûbî kuvvetlerinin İmâdüddîn İsmail'i ve müttetiklerini mağlup etmesi ile İzzeddîn b. Abdüsselâm hapisten kurtulmuş, yolculuğuna kaldığı yerden devam ederek Kahire'ye ulaşmıştır (639/1241). Sultan Necmeddîn Eyyûb onu büyük bir saygı ile karşılamış, ardından Mısır kadılığına ve Amr b. Âs Camii hatipliğine tayin etmiştir.⁴⁸ Yol arkadaşı olan Cemâleddîn İbn'ül-Hâcib ise ondan ayrılarak önce Kerek'e gitmiş buranın meliki tarafından çok iyi ağırlanmasına rağmen daha sonra Kahire'ye arkadaşı İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın yanına gitmiştir.⁴⁹

İlmî kabiliyeti ve şöhreti, hukuk bilgisi ve fetva konusundaki titizliği yalnızca Dımaşk'ta değil Mısır'da da şöhret bulan İzzeddîn b. Abdüsselâm Mısır'daki ulemâ tarafından büyük bir hürmetle karşılanmıştır. Nitekim hukuk konusundaki yetkinliği ile tanınan Mısır müftüsü Ebû Muhammed Zekiyyüddîn el-Münzirî (ö. 656/1258),⁵⁰ İzzeddîn b. Abdüsselâm Mısır'a geldiğinde, "Şeyh İzzeddîn'in gelişinden önce fetva veriyorduk. Ancak o geldikten sonra, ondan başkası fetva veremez." diyerek Mısır'da müftülük vazifesini ona bırakmıştır.⁵¹ Münzirî'nin özellikle fetva hususunda İzzeddîn b. Abdüsselâm'a duyduğu bu güveni açıklayan önemli bir örneği de burada zikretmeliyiz. Buna göre İzzeddîn b. Abdüsselâm verdiği bir fetvanın hatalı olduğunu fark edince bir tellâl tutarak, "Mısır ve Kahire'de bu fetvamı duyup bununla amel eden her kimse, onunla amel etmekten vazgeçsin. Zira o fetvam yanlıştır." şeklinde duyuru yaptırmış ve herhangi bir çekince duymadan hatasını telafi etme cihetine gitmiştir.⁵²

Dımaşk'tan, dinî ve ilmî hassasiyetlerinin yöneticiler tarafından tepkiyle karşılanması sebebiyle ayrılmak durumunda kalan İzzeddîn b. Abdüsselâm aynı hassasiyetini ve tavizsiz tutumunu Mısır'da da sergilemekten imtina etmemiştir. Nitekim Mısır'a gelmesinden hemen sonra kadılık vazifesini yürütürken, vezir Mu'înüddîn b. Şeyhü's-şüyûh'un bir caminin meydanına tablhâne⁵³ inşa etmesine büyük tepki göstermiştir. Kadı olarak bu binanın

⁴⁷ Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/243-244; Apaydın, "İbn Abdüsselâm", 19/284.

⁴⁸ Cemâleddîn Muhammed b. Sâlim İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fi ahbâri Benî Eyyûb*, thk. Cemâleddîn eş-Şeyyâl (Kahire: 1957), 5/303; Yünîni, *Zeylû Mir'ât*, 2/173; Safedî, *el-Vâfi*, 18/521; Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/209; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 17/441; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 7/208; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7/523.

⁴⁹ Yünîni, *Zeylû Mir'ât*, 2/173; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 17/442.

⁵⁰ Münzirî, Ebû İshak eş-Şirâzî'nin *et-Tenbih*'ini on bir cilt hâlinde şerh ederek fıkıh sahasındaki yetkinliğini ispatlamış büyük bir âlimdir. Bk. M. Yaşar Kandemir, "Münzirî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/35-37; ayrıca bk. Bilal Aybakan, "et-Tenbih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/447-449.

⁵¹ Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/211; İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr*, 1/317.

⁵² Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/214; Apaydın, "İbn Abdüsselâm", 19/284.

⁵³ İslâm devletlerinde askerî-resmî mûsiki takımı ile bunların bulunduğu yer. Bk. Zeynep Tarım

derhal yıkılmasını emretmiştir.⁵⁴ Doğrudan sultan tarafından atanan Mısır kadılarının verdikleri kararlar derhâl icra edilmesi gerekirken, vezirden çekinen görevliler Kadı İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın emrini yerine getirmemişlerdir. Buna çok kızan İzzeddîn b. Abdüsselâm çocuklarını yanına alarak bu inşaati yıktırması, bununla da yetinmeyerek vezir Mu'înüddîn b. Şeyhüşşüyûh'un âdil olma vasfını yitirdiğini de ilan etmiştir. Bunların ardından da Mısır kadılığı görevinden istifa etmiştir.⁵⁵ Onun istifa etmesiyle ilgili Nüveyrî (ö. 733/1333), İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın ulemâ, fukahâ ve şehrin önde gelenlerini vezirin adaleti ile ilgili görüşmek üzere, Mısır Camii'nde topladığını nakleder. Buna göre, toplantıdan haberdar olan vezir, Mısır valisine orayı basması ve meclisi dağıtması hususunda emir vermiştir. Valinin meclisi dağıtmasına çok öfkelenen İzzeddîn b. Abdüsselâm vezirin âdil olmadığını haykırması, bu olaydan sonra görevlerinden istifa etmiştir.⁵⁶

İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın vezir Mu'înüddîn b. Şeyhüşşüyûh'un "adalet" sıfatının olmadığını belirtmesi, Sultan Necmeddîn Eyyûb ve vezir tarafından önceleri iyi anlaşılammış ve önemsenmemişti. Ancak İslâm dünyasında önemli bir saygınlığı olduğu anlaşılan İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın bu son fetvası birçok çevrede geniş yankı uyandırmıştı. Nitekim Bağdat Abbâsî Halifesi Musta'sım-Billâh'ın (salt. 640-656/1242-1258) vezir Mu'înüddîn b. Şeyhüşşüyûh'un kaleminden gönderilen bir yazıyı kabul etmeyerek bizzat sultan Necmeddîn Eyyûb'un söz konusu yazıyı onaylamasını istemesi,⁵⁷ İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın bu fetvasının ne kadar önemli sonuçlar doğurabileceğini izah etmeye yetmiştir. Bunun üzerine Sultan Necmeddîn Eyyûb, İzzeddîn b. Abdüsselâm'a görevine geri dönmesi için ricada bulunmuş ancak o bütün ısrarlara rağmen bu teklifi kabul etmemiştir. Sultan Necmeddîn Eyyûb, vezirinin uyarısıyla onun Dımaşk'ta İmâdüddîn İsmail'e karşı tavrını kendisine de sergilemesinden endişe ederek İzzeddîn b. Abdüsselâm'ı hatiplik görevinden de azletmiştir.⁵⁸ Bu azil neticesinde İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın iktidar sahipleriyle doğrudan muhatap olacağı herhangi bir görevi kalmamış, ömrünün kalan kısmında nüfuzlu bir âlim olarak tedris faaliyetiyle hayatını sürdürmüştür.

Sonuç olarak Eyyûbîlerin bu döneminde Haçlı saldırıları, iç çekişmeler ve itikadî-tasavvufî tartışmaların hâkim olması, İzzeddin b. Abdüsselâm'ı

Ertuğ, "Tablhâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/333-334.

⁵⁴ Mısır ve Kahire'deki mescitlerin nezaretinin de İzzeddîn b. Abdüsselâm'a verildiği söylenir. bk. Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûnî'l-edeb*, nşr. M. Ziyâeddîn er-Reyyis - M. Mustafa Ziyâde (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1992), 29/193.

⁵⁵ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 5/304; Yünîni, *Zeylü Mir'ât*, 2/174; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, 2/351; Safedî, *el-Vâfi*, 18/521; Tâceddîn es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/210.

⁵⁶ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 29/193.

⁵⁷ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 29/194; Tâceddîn es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/211; Apaydın, "İbn Abdüsselâm", 19/285.

⁵⁸ Yünîni, *Zeylü Mir'ât*, 2/174; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, 2/351; Safedî, *el-Vâfi*, 18/521.

gerek yönetici kesimle ilişkilerinde gerekse bid'atlarla mücadelesinde sert bir tutum sergilemeye sevk etmiştir.⁵⁹ Nitekim İzzeddin b. Abdüsselâm'ın "Emr-i bi'l-ma'rûf" fehvasınca kendisine sıkıntı vermesi muhtemel adımlar atmaktan çekinmediği görülmektedir. Onun siyasî ve itikadî hadiselerdeki bu cesur ve dirayetli tavırlarında, şüphesiz üstlendiği önemli vazifeler ve devlet yöneticileri nezdindeki saygın konumu etkili olmuştur. Ancak onun asıl gücünü kendisini destekleyen Dımaşk halkından aldığı belirtilmelidir. Zira İzzeddin b. Abdüsselâm hem dindar kişiliğiyle hem ilmî müktesebatı ve yetiştirdiği talebeleriyle hem de devlet yöneticilerine karşı halkın menfaatini müdafaa eden sebatkar tutum ve tavırlarıyla onların desteğini kazanmıştır. Dolayısıyla bu özellikleri onu dönemin diğer ulemâsından ayırmış, Memlûkler döneminde de yöneticilere karşı, doğru bildiğini yapmaktan çekinmeyen cesur kişiliği ile otoritesini muhafaza etmiştir.

4. İZZEDDİN B. ABDÜSSELÂM'IN MEMLÜKLER DÖNEMİNDE İKTİDARLA MÜNASEBETLERİ

İzzeddin b. Abdüsselâm Mısır'a geldiğinde, Eyyûbîlerin Mısır'daki son büyük hükümdarı Necmeddîn Eyyûb idi. Necmeddîn Eyyûb'un vefatının ardından oğlunun kısa süreli saltanatı Memlûk Devleti'ni kuran Bahrî Memlûk grubunun⁶⁰ onu öldürmesiyle son bulmuş ve Mısır'da Memlûkler hâkim olmuştur. Eyyûbîlerin halefi olarak Mısır'ı yöneten Memlûkler pek çok konuda olduğu gibi ilmî hayatın desteklenmesi, ulemânın saygınlığı gibi konuları da Eyyûbîlerden tevarüs etmiştir. İzzeddin b. Abdüsselâm'ın ve ulemânın etkinliği de bu miras arasındadır.

İzzeddin b. Abdüsselâm'ın iktidarın yeni sahipleriyle bir araya geldiği ilk hadise -tespit edebildiğimiz kadarıyla- kendisinin hassasiyetle yaklaştığı gayri müslim düşmanlarla mücadele için yapılan hazırlıklar esnasında gerçekleşmiştir. Bu defa büyük tehlike Moğollardan idi. Tehlikenin büyüklüğü sebebiyle Dımaşk Eyyûbî Sultanı el-Melikü'n-Nâsır Yûsuf (salt. 648-658/1250-1260), dönemin meşhur âlimlerinden İbnü'l-Adîm'i (ö. 660/1262)⁶¹ Moğol hükümdarı Hülâgû'ya (1256-1265) karşı destek istemek üzere önceden beri mücadele içerisinde bulunduğu Memlûklere göndermek zorunda kalmıştı.⁶² Memlûk Devleti'nin başında ise henüz çocuk yaşta olan el-Melikü'l-Mansûr Nureddin Ali b. Aybek (salt. 655/1257) bulunmaktaydı.

⁵⁹ Apaydın, "İbn Abdüsselâm", 19/285.

⁶⁰ Bahrî Memlûkler (el-Memâlikü'l-Bahriyye), Necmeddîn Eyyûb tarafından teşkil edilen, çoğunluğu Kıpçak ve Hârizmliler'den oluşan Türk memlûk grubudur. Bu grup Nil kıyısında bulunan Ravza adasındaki kaleye yerleştirilmeleri nedeniyle Nil'e (Bahrü'n-Nîl) nispetle Bahrî Memlûkler olarak isimlendirilmiştir. Daha geniş bilgi için bk. David Ayalon, "Memlûklü Ordusunda Bahriye Alayı", çev. Ali Aktan, *Türk Kültürü* 326 (1990), 350-354; a.mlf., "al-Bahriyya", *The Encyclopaedia of Islam*, ed. H.A.R. Gibb vd. (Leiden: Brill: 1986), 1/944-945; Kazım Yaşar Kopruman, "Bahriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 4/512.

⁶¹ Bk. Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/478-479.

⁶² İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 7/54; Yiğit, *Memlûkler*, 31.

Bu fevkalade tehlikeli süreçte Mısır'daki devlet adamları, meselenin halli ve bu güçlü düşmana karşı ne tür hazırlıklar yapılabileceğini tespit için istişare toplantıları yapıyorlardı. Dönemin saltanat nâibi Seyfeddîn Kutuz'un bu amaçla düzenlediği toplantıya emîrlar, önde gelen devlet adamları ve başkadı Bedreddîn Hasan es-Sincârî'nin (ö. 663) yanı sıra İzzeddîn b. Abdüsselâm da davet edilmişti. Mevcut durumla baş etmesi mümkün görünmeyen Nureddîn Ali'nin hal' edilmesi ve yerine el-Melikü'l-Muzaffer Seyfeddîn Kutuz'un (salt. 657-658/1259-1260) tahta geçirilmesine karar verilmişti. Bu kararın alınmasında İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın bu meclisteki sözleri etkili olmuş, küçük yaştaki sultanın düşmanla mücadele edemeyeceği yönünde düşüncelerin oluşmasına ve dile getirilmesine zemin hazırlamıştı. Kutuz da bu durumdan istifade ile sultanın yaşının küçük olduğu ve devlet yönetmekten anlamadığını dile getirmiş ve düşüncelerini mecliste bulunan ulemâya onaylatmak suretiyle kendisi tahta geçmeye muvaffak olmuştu.⁶³

Toplantıya katılan kişiler arasında belki de üst düzey görevi bulunmayan tek kişi olan İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın böylesine kritik bir kararda belirleyici olmasından onun Mısır'daki nüfuzunun boyutları anlaşılabilir. Nitekim bazı önemli kararlarda İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın dahlinin mühim sonuçlar doğurduğu başka hadiseler de bulunmaktadır. Öyle ki; Moğollarla girişilecek savaş için yapılan hazırlıklarda hazinenin yetersiz kalması üzerine alınacak tedbirler konusunda da İzzeddîn b. Abdüsselâm belirleyici olmuştur. Bu toplantıda sultan ve bazı ileri gelenler halktan yeni vergiler alınarak ordunun teçhiz edilmesi hususunda tekliflerde bulunmuşlardı. İzzeddîn b. Abdüsselâm ise

“Düşman İslâm diyarına ulaşınca herkesin onlara karşı savaşması gerekir. Hazinenin durumuna gelince; öncelikle sultanın, emîrlerin ve askerlerin ellerindeki değerli mallar bir araya getirilerek satılsın. Ayrıca yalnızca silah ve binekleri kalacak şekilde, askerlerin elinde bulunan eşya ve mallara el konulacak, onların ellerinde halkın elindekinden fazlası bırakılmayacaktır. Ancak bu takdirde halktan para ve vergi alınabilir. Aksi hâlde halktan para almak mümkün değildir.”⁶⁴

şeklinde görüş belirtmiş ve bu görüşü kabul edilmiştir. Bu noktada söz konusu hazırlıklar neticesinde Bağdat'ı tarumar edip Abbâsîleri yıkmış olan Moğollar gibi son derece acımasız ve güçlü bir düşmana karşı yapılan ve Memlûklerin büyük zaferiyle neticelenen Aynicâlût Savaşı'na da (25 Ramazan 658/3 Eylül 1260)⁶⁵ dikkat çekilmelidir. Tarihin akışını değiştirdiği

⁶³ Makrîzî, *es-Sülûk*, 1:2/416; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 7/55, 73.

⁶⁴ Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/215-216; Makrîzî, *es-Sülûk*, 1:2/416-417; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 7/72-73; İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr*, 1/302; Yiğit, *Memlûkler*, 32-33. Ayrıca bu fetvanın daha sonra bir ictihad oluşturarak sonraki süreçte kullanıldığına da işaret edilmelidir. Bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, 1:3/898.

⁶⁵ Bu savaşla ilgili geniş bilgi için bk. Abdülkerim Özeydin, “Aynicâlût Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 4/275-276; Süleyman Özbek, “Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren bir Meydan Savaşı: Ayn Calud”,

kabul edilen bu savaş Moğolların tarihte kaybettikleri ilk meydan muharebesidir. Nitekim muasır tarihçilerin savaşla ilgili yaptıkları bazı yorumlar da onun mahiyeti hakkında fikir vermektedir. Mesela Baybars el-Mansûrî (ö. 725/1325) “Suriye bölgesindeki anlı-şanlı (Eyyûbî) meliklerinin Moğollar karşısında diz çökerken, Türk Memlûklerin millî ve dinî hissiyatlarıyla Moğolları durdurduklarını, Allah’ın İslâm’ı ve Müslümanları koruması için Türkleri görevlendirdiğini, onların bu imtihandan yüzlerinin akıyla çıktıklarını” zikretmektedir.⁶⁶ Bu denli önemli bir savaşa giden süreçte İzzeddîn b. Abdüsselâm muhtemelen tehlikenin büyüklüğünü idrak etmiş ve saltanat değişikliğinden savaş hazırlıklarına kadar yapılan istişare toplantılarına tereddüt göstermeden katılmış, bazı Eyyûbî meliklerinin maiyetinde iken yaşadığı olumsuz hatıraların tekrarlanmaması için Memlûk iktidarında bulunanları hem desteklemiş hem de yol göstermiştir.

Bahsi geçen hadiseden anlaşıldığı üzere İzzeddîn b. Abdüsselâm Eyyûbîlerden iktidarı devralan Memlûk sultanları nezdinde de büyük bir nüfuz sahibiydi ve fikirlerine önem veriliyordu. O, Dımaşk’ta olduğu gibi Mısır’da bulunduğu süre içerisinde de doğruluğuna inanmadığı şeylerle mücadele etmeyi sürdürmüş, bu mücadelelerinde yöneticileri ikaz etmekten ve doğruyu söylemekten çekinmemiştir. Bu tutumlarının bir neticesi olarak ise Memlûkler döneminde de sultan ve bazı emîrlerle karşı karşıya gelmek durumunda kalmıştır.

İzzeddîn b. Abdüsselâm’ı emîr ve sultanlarla karşı karşıya getiren hadiselerden biri, onun “Bâyi‘u’l-mülûk” olarak anılmasına da sebep olan, Memlûk emîrlerinin şeriata göre tekrar satın alınarak azat edilmesi hadisesindeki tutumudur. O, Mısır’a geldiğinde Sultan Necmeddîn Eyyûb’un, daha sonra Memlûk Devleti’nde önemli kademelere gelen ve emîr olan memlûklerini beytülmâl hazinesi üzerinden satın aldığını görmüştü. Bu memlûklerin daha sonra önemli vazifeler deruhte ettikleri sırada, İzzeddîn b. Abdüsselâm bunun hukuken yanlış olduğunu ileri sürerek bu yanlışlığın izalesini istemiştir. Onun hukukî görüşüne göre, söz konusu memlûk emîrleri hâlen köle olup toplumda yöneticilik yapmaları, toplum adına tasarrufta bulunmaları hatta alışveriş yapmaları dahi şer’î hükümler açısından câiz değildir. Bu gerekçelerle Memlûk emîrlerinin pazarda satılarak azat edilmeleri ve tüm idarî yetkilerinin de durdurulması gerektiği konusunda fetva vermişti. Memlûk emîrleri, bu fetva üzerine İzzeddîn b. Abdüsselâm’dan kararını değiştirmesini istemişlerdi. Ancak o, yapılacak tek

Türkler (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 5/217-228; Nuray Ergun, *Aynı Câlût Savaşı ve Neticeleri (658/1260)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 35-52; Yiğit, *Memlûkler*, 37-38.

⁶⁶ Rükneddîn en-Nâsırî ed-Devâdâr el-Hitâî Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü’l-mülûkiyye fi’l-devleti’t-Türkiyye*, nşr. Abdülhamîd Sâlih Hamdân (Kahire: Dârü’l-Mısriyye, 1987) 41; a.mlf., *Zübdetü’l-fikre fi târihi’l-Hicre*, nşr. Donald S. Richards (Beyrut-Berlin: Das Arabische Buch, 1998), 51; Ayaz, *Memlûkler*, 33.

şeyin onların pazarda satılmaları ve bu yolla azat edilmeleri olduğunu, bedellerinin de beytül mâle aktarılıp Allah yolunda harcanması gerektiğini belirtmişti.⁶⁷

İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın bu sözleri üzerine başta saltanat nâibi olmak üzere emîrler durumu Sultan Baybars'a bildirmişlerdi. Buna çok öfkelenen Baybars, İzzeddîn b. Abdüsselâm'dan fetvasını değiştirmesini istemiş ve kendisini alakadar etmeyen konulara girmemesi gerektiğini söylemişti. Bunun üzerine İzzeddîn b. Abdüsselâm fetvasında ısrar ederek görüşünü değiştirmemiş, baskılar üzerine Mısır'dan ayrılarak Dimaşk'a gitmeye karar vermişti. Onun Mısır'dan ayrıldığı haberi yayılınca, aralarında kadın ve çocukların bulunduğu büyük bir kalabalık onu döndürmek için sokaklara dökülmüştü. Mısır halkının bu tutumu üzerine bazı kişilerin Sultan Baybars'a sarf ettikleri "İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın Mısır'dan ayrılması iktidarın elden gitmesine sebep olabilir." şeklindeki sözlerden etkilenen sultan, yanına devlet ricâlından birçok kimseyi alıp Kahire'den çıkmadan İzzeddîn b. Abdüsselâm'a yetişmiş ve fetvasının gereğinin yerine getirileceğine dair söz vererek onu ikna etmiştir.⁶⁸ Bu sözü alan İzzeddîn b. Abdüsselâm, hemen harekete geçmiş ve yüksek fiyatlar üzerinden emîrleri açık arttırmayla satışa çıkarmıştı. Bu müzayedede en yüksek fiyatı veren sultan, şahsî parasıyla tüm emîrleri satın almış ve onları azat edip eski görevlerine iade etmişti. Emîrlerin satılmasından elde edilen bedeller ise fetvasının gereği olarak İzzeddîn b. Abdüsselâm tarafından Allah yolunda harcanması için beytül mâle teslim edilmişti. Bu olaydan sonra İzzeddîn b. Abdüsselâm, *Bâyi'u'l-mülûk* olarak anılmaya başlamıştır.⁶⁹

Bu noktada söz konusu hadiseyi Şâfiîlere tahsis ettiği meşhur *Tabakât*'ında bütün ayrıntılarıyla aktaran Sübkî'nin hem Şâfiî taassubu hem de hadiseleri nakletme biçimine dair bazı hususlara işaret etmek gerekir. Öncelikle daha önce de ifade ettiğimiz üzere hem Eyyûbîler hem de Memlûkler döneminde Şâfiî ulemânın büyük bir etkinliği söz konusudur. Esasen bu nüfuzun Mısır'da halkın kahir ekseriyetinin Şâfiî olmasıyla irtibatlı olduğu belirtilmelidir. Şâfiî ulemânın bu etkinliğini, Memlûkler döneminin meşhur Şâfiî ulemâ ailesine mensup ve devlet kademelerinde kâtiplik ve kadılık gibi çeşitli görevler üstlenmiş olan Sübkî'nin hem kendi dönemindeki tavırlarından hem de eserinde yer verdiği Şâfiî âlimlere yönelik anlatımlarından takip etmek mümkündür. Nitekim onun, İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın iktidar mensuplarına karşı tavizsiz tutumuna dair örnekleri övünerek ve oldukça tafsilatlı bir şekilde aktarması yanında diğer kaynaklarda bulunmayan bazı ilginç ayrıntılara yer vermesi de bu

⁶⁷ Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/216.

⁶⁸ Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/216-218.

⁶⁹ Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/218; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, 2/352; Apaydın, "İbn Abdüsselâm", 19/285.

minvaldedir. Yine Şâfiî ulemânın Sübkî örneğinde görüldüğü gibi bu tür gelişmeleri aktarırken keramet türü bazı menkıbelere yer verdiği de işaret edilmelidir. Nitekim İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın söz konusu fetvasının muhataplarından olan ümerânın en üst rütbesindeki saltanat nâibi ile arasında geçen bir hadise de Şâfiî Sübkî tarafından keramet çerçevesinde aktarılmaktadır. Buna göre; satılması istenen emîrlerden biri olan saltanat nâibi, fetvasından dönmediği için onu öldürmek üzere evine gider, ancak İzzeddîn b. Abdüsselâm'la göz göze geldiği anda eli kurur ve kılıcı yere düşer. Bunun üzerine saltanat nâibi hatasını anlar ve affetmesi için şeyhe yalvarır.⁷⁰

İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın söz konusu fetvası doğrudan el-Melikü'z-Zâhir Rükneddîn Baybars'ı da içine alacak şekilde yeni bir boyut kazanmıştır. Kaynakların aktardığına göre İzzeddîn b. Abdüsselâm, biat merasimi sırasında Sultan Baybars'ın Emîr Alâeddîn Aytekin el-Bundukdârî'nin (ö. 684/1285) hâlen kölesi olduğunu ileri sürerek tahta çıkmasının mümkün olmadığını iddia etmiş ve sultana biat etmemiştir. İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın bu tavrı biat konusunda birçok emîri ve insanı da şüpheye düşürmüştür. Daha sonra Baybars'ın azat edildiğine dair şahitlerin bulunmasıyla İzzeddîn b. Abdüsselâm ikna edilmiş ve biat merasimi tamamlanabilmiştir.⁷¹ Başlangıçta biat etmekten çekinmesi İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın başka birini desteklediği yahut saltanatın Eyyübî soyunda kalmasını istediği şeklinde yorumlanabilecek olsa da Baybars'ın azatlık belgesinin getirilmesinden hemen sonra biat etmesi, itirazlarının yalnızca fikhî endişelere dayandığını göstermektedir. Bütün bu gelişmeler İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın toplum nazarındaki nüfuzunu gösterdiği gibi bu son hadise onun ümerâ ve devlet görevlileri üzerindeki etkinliğini de ortaya koymaktadır.

İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın vefat etmeden önce bazı adlî ve idarî görevlere kimin tayin edileceği hususunda Sultan Baybars'a yaptığı tavsiyeler de hem kendisinde bu gücü görmesi bakımından onun nüfuzunu ortaya koymakta hem de bu tavsiyelerin yerine getirilmesi toplumsal ve idarî bir desteğe sahip olduğunu teyit etmektedir. Öyle ki; o, Taceddîn b. Bintü'l-Eazz'ın başkadılığa, Bahaeddîn b. Hinnâ'nın (ö. 677/1279) ise vezirliğe tayini için Sultan Baybars'a tavsiyelerde bulunmuş ve sonuç olarak onun bu tavsiyeleri doğrultusunda görevlendirmeler yapılmıştır.⁷² Onun tavsiyeleri neticesinde kadılık vazifesine getirilen Taceddîn b. Bintü'l-E'azz'ın benzer bir tutum takınarak idarenin bazı icraatlarında engelleyici rol oynadığı da belirtmelidir.⁷³ Bu durumun değerlendirilmesi ile ilgili olarak bazı hususlara

⁷⁰ Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/218.

⁷¹ Yünîni, *Zeylü Mir'ât*, 2/175; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, 2/352; Safedî, *el-Vâfi*, 18/522; Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/215.

⁷² Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, nşr. Muhammed A. Şâire - M. Mustafa Ziyâde (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1990), 30/76; Yünîni, *Zeylü Mir'ât*, 2/174; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/249.

⁷³ Ebü'l-Fazl Muhyiddîn Abdullâh İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, nşr. Abdülaziz el-Huveytir (Riyad, 1976), 277. Ayrıca bk. Fatih Yahya Ayaz-Fatmanur Alibekiroğlu

işaret edilmelidir. Daha önce de belirtildiği gibi Eyyûbîler dönemi Şâfiî ulemânın etkinliği, İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın köprü vazifesi gördüğü bir icraatla Taceddîn b. Bintü'l-E'azz tarafından sürdürülmüştür. Dolayısıyla ulemânın iktidar üzerindeki etkinliği bir devletten diğer devlete miras kalmış, bu noktada da İzzeddîn b. Abdüsselâm hem itibarıyla hem de Şâfiî kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Esasen sonraki süreçte dört mezhepten birer başkadı tayin edilmesi de Memlûk sultan ve emîrlerinin İzzeddîn b. Abdüsselâm'la başlayan ve Taceddîn b. Bintü'l-E'azz'le devam eden Şâfiî ulemânın güçlü konumunu dengelemeye yönelik bir icraat olarak da nitelendirilebilir.⁷⁴ İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın 660/1262'de Kahire'deki cenaze töreninde, Sultan Baybars'ın "Şüphesiz iktidarımın temelleri bugün daha da sağlamlaştı. Zira herkesin kendisine danışıp, sözünü dinlediği bu büyük âlim bir işaretiyle tahtımı devirebilirdi."⁷⁵ şeklindeki sözleri de bu âlimin nüfuzunu göstermesi bakımından değerlidir.

İzzeddîn b. Abdüsselâm yalnızca iktidarın icraatlarındaki değil başka bazı konulardaki tavizsiz tutumuyla da ön plana çıkmıştır. Nitekim onun toplum içerisinde yaygın olan ancak kendisinin bid'at olarak gördüğü bazı uygulamaları çekinmeksizin ifade etmesi buna örnek verilebilir. Her ne kadar Eyyûbîler döneminde gerçekleşmişse de bid'at ve yanlış olarak gördüğü hususlardaki müdahalesine dair şu iki örnek de burada zikredilmelidir. Emevî Camii hatipliği esnasında, Regâib namazını ve Şaban ayının yarısında kılınan yüz rekâtlık namazı bid'at kabul ederek kaldırmaya çalışmıştır. Bu anlayışı sebebiyle imamlara mahsus siyah cübbeyi giymemiş hutbelerini de seci' ile okumamıştır.⁷⁶ Yine minbere kılıç vurmak ve minberde yöneticilere senada bulunmak gibi âdetleri bid'at kabul etmiş ve bunları da yerine getirmemiştir.⁷⁷ İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679), onun yöneticilere övgü ve senada bulunmaksızın dua ettiğini nakleder.⁷⁸ Sonuç itibarıyla şunu söylemek mümkündür ki *asrının fakîhi* olarak kabul edilen İzzeddîn b. Abdüsselâm'ı, dönem ulemâsından ayıran temel özellik, gerçekleri söylemekten çekinmeyen bu tavizsiz ve mücadeleci tavrıdır. Bu tavır toplumdaki büyük destekle dönemin sultanları üzerinde bir anlamda otorite kurmasını da sağlamıştır.

Eren, "Memlûk Devletinde Sultan ve Emîrlerin Hanefîliğe İlgisi", *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* 5/1 (Aralık 2019), 289.

⁷⁴ Dört mezhepten başkadı atanmasının gerekçeleri ile ilgili tartışmalar için bk. Mehmet Fatih Yalçın, *Bahrî Memlûkler Döneminde Dımaşk Kâdilkudâtları (1266-1382)* (Konya: Aybil Yayınları, 2015), 41-46.

⁷⁵ Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/215; İbn İyâs, *Bedâi'u-z-zühûr*, 1/318; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7/522.

⁷⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7/523.

⁷⁷ Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 8/210; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 7/208; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7/523.

⁷⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7/523.

SONUÇ

Sultanlar ve emîrlar nezdinde saygın bir yeri olan İzzeddîn b. Abdüsselâm bu dönemde meydana gelen dinî, siyasî, sosyal pek çok konuda görüş beyan etmiş, doğru olmadığına inandığı her konuda iktidar sahiplerinin tasarruflarına karşı mücadele etmiştir. Bu mücadelede karşısındakinin konumunu nazar-ı itibara almamış, hatta mücadeleyi zaman zaman müdahaleye dönüştürecek ölçüde cesur davranmıştır. Bundan dolayı da görevlerinden azledilmiş, hapsedilmiş ve çeşitli cezalara maruz bırakılmıştır. Yöneticiler, İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın halk nezdindeki konumunu da göz önüne aldıklarından onun cesareti ve inatçılığı karşısında geri adım atarak, dediklerini yapmak zorunda kalmışlardır. Onun belki de en önemli hususiyetlerinden biri hem mezhebî kimliği hem ilmî otoritesi hem de tavizsiz tutumuyla örneklik teşkil etmesidir. Nitekim Eyyübîlerin sonlarında ve Memlûklerin kuruluş yıllarında geçen hayatı, bu iki devlet arasında ilmî miras ve ulemânın anlayışı bakımından köprü vazifesi görmüştür.

Bu noktada sonuç olarak bazı hususlara da işaret edilmelidir. Öncelikle hem Eyyübîler hem de yerel halktan etnik, sosyal ve kültürel açıdan farklı olan Memlûkler, yönettikleri toplumla muhtemel sürüşmelerin önüne geçmekte genellikle ulemânın nüfuzundan istifade cihetine gitmişlerdir. İzzeddîn b. Abdüsselâm bu âlimlerin en önemli örneklerindedir. Ancak onun bu aracılıkta ağırlıklı olarak idareyi yönlendirdiği, idarenin aynı şeyi onun üzerinden yapmasına çok da müsaade etmediği görülmektedir. Memlûkler döneminde bu ilişkilerin çeşitli icraatlarla dengelendiği söylenebilir. İkinci olarak iktidar-ulemâ ilişkisinde mezhebî birtakım argümanların da etkili olduğunu belirtmeliyiz. Halkın çoğunluğunun Şâfiî ve Eş'arî çizgide olması birçok örnekte müşahede edildiği üzere hem idarenin tasarruflarında hem de ulemânın nüfuzunda belirleyici bir unsurdur. Son olarak yaşadığı dönemde ilmî otorite olarak kabul edilen İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın, halktan vergi alınmasının şartları konusunda hem fetvasının hem de tutum ve tavrının sonraki dönem ulemâsına dayanak teşkil ettiğinin altı çizilmelidir. Zira Memlûkler'in sonraki dönemlerinde dahi bazı âlimler, iktidar mensuplarının benzer taleplerine itiraz ederken onun bu fetvasını gündeme getirdiği gibi iktidar hilafına tavrı alışlarında da İzzeddîn b. Abdüsselâm'ı örnek göstermişlerdir.

KAYNAKÇA

- Algül, Adnan. *İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2017.
- Altıntaş, Ramazan. "İz b. Abdüsselâm'ın İtikâdî Görüşleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (Aralık 2010), 77-128.
- Altıntaş, Ramazan. "İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın İki Akâid Risalesi". *Cumhuriyet*

- Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2001), 23-54.
- Apaydın, H. Yunus. "İbn Abdüsselâm İzzeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/284-287. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Arpa, Abdulmuttalip. *İzz. b. Abdusselam ve el-İşâre ile'l-İcâz fî Ba'zı Envâi'l-Mecâz Adlı Eseri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Ayalon, David. "Memlûklü Ordusunda Bahriye Alayı". çev. Ali Aktan. *Türk Kültürü* 326 (1990), 350-356.
- Ayalon, David. "al-Bahriyya", *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition). ed. H.A.R. Gibb vd. 1/944-945. Leiden: Brill, 1986.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlûkler*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Ayaz, Fatih Yahya. "Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Mart 2007), 45-94.
- Ayaz, Fatih Yahya – Düzenli, Aygül. "Makrîzî (ö. 845/1442) ve Mısır'da Eş'arîliğin Yayılmasına Dair Tespitleri". *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (Haziran 2018), 25-39.
- Ayaz, Fatih Yahya - Alibekiroğlu Eren, Fatmanur. "Memlûk Devletinde Sultan ve Emîrlerin Hanefîliğe İlgisi". *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* 5/1 (Aralık 2019), 284-296. <https://doi.org/10.21733/ibad.632748>.
- Aybakan, Bilal. "et-Tenbih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/447-449. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Baybars el-Mansûrî, Rükneddîn en-Nâsırî ed-Devâdâr el-Hitâî. *et-Tuhfetü'l-mülûkiyye fî'd-devleti't-Türkiyye*. nşr. Abdülhamîd Sâlih Hamdân. Kahire: Dârü'l-Mısriyye, 1987.
- Baybars el-Mansûrî, Rükneddîn en-Nâsırî ed-Devâdâr el-Hitâî. *Zübdetü'l-fikre fî târîhi'l-Hicre*. nşr. Donald S. Richards. Beyrut-Berlin: Das Arabische Buch, 1998.
- Berkey, Jonathan P.. *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali İslami Eğitimin Sosyal Tarihi*. çev. İsmail Eriş. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.
- Bozkurt, Nahide. "Mihne'nin Tarihsel Arka Planı ve Analizi". *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*. ed. Mahfuz Söylemez. 11-27. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Chamberlain, Michael. *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik: Şam:1190-1350*. çev. Büşra Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Cihangir, Mahmut. "İzz Bin Abdüsselâm'ın Hayatı ve İlmi Kişiliği". *Edebali İslamiyat Dergisi* 2/4 (Kasım 2018), 179-203.
- Cihangir, Mahmut. *İzz bin Abdüsselam'ın Tefsirdeki Metodu*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Ebû Şâme, Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmail el-Makdîsî. *Terâcimü ricâli'l-karneyni's-sâdis ve's-sâbi'-ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn*. nşr. es-Seyyid İzzet el-Attâr el-Hüseynî. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1974.
- Ergun, Nuray. *Aynı Câlût Savaşı ve Neticeleri (658/1260)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Haçkalı, Abdurrahman. *İzzuddin b. Abdisselam'da Maslahat Nazariyesi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- İbn Abdüzzâhir, Ebü'l-Fazl Muhyiddîn Abdullâh. *er-Ravzü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*. nşr. Abdülazîz el-Huveytir. Riyad, 1976.
- İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed. *Bedâ'u'z-zühûr fî vekâ'i'd-dühûr*. nşr. Muhammed Mustafa. 5 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1982-1984.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsîn et-Türkî. 21 Cilt. Cize: Hicr li't-Tıba'a ve'n-Neşr, 1998.

- İbn Tağrıberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâleddîn Yûsuf. *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*. nşr. İbrahim Ali Tarhan. 12 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1956.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. nşr. Abdülkâdir el-Arnaûd-Mahmûd el-Arnaûd. 10 Cilt. Dimaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986-1993.
- İbn Vâsıl, Cemâleddîn Muhammed b. Sâlim. *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb*. thk. Cemâleddîn eş-Şeyyâl. 5 Cilt. Kahire, 1957.
- İgde, Muhittin. "Mihne Sürecinde Ahmed b. Hanbel ve Taraftarları". *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*. ed. Mahfuz Söylemez. 153-173. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- İzzeddîn b. Abdusselâm. *Mülhâtü'l-İ'tikâd*. nşr. İyâd Hâlid et-Tabbâ'. Dimaşk, 1995.
- Kalaycı, Mehmet. *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Kandemir, M. Yaşar. "Münzirî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/35-37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Kavşut, Muhammed Sait. *İzz b. Abdüsselam ve Ahlak Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Kaya, Önder. "el-Melikü'l-Eşref, Mûsâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/64-66. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Koprman, Kâzım Yaşar. "Bahriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/512. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Kortantamer, Samira. *Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1993.
- Kütübî, Muhammed b. Şâkir b. Ahmed. *Fevâtü'l-vefeyât ve'z-zevl 'aleyhâ*. nşr. İhsân Abbâs. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1973-1974.
- Lev, Yaacov. "Symbiotic Relations: Ulama and the Mamluk Sultans". *Mamluk Studies Review* 13/1 (2009), 1-26.
- Lewis, Bernard. *Ortaoğu*. çev. Selen Y. Kölay. Ankara: Arkadaş Yayınları, 2006.
- Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî. *Kitâbü'l-mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hitat ve'l-âsâr*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî. *Kitâbu's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*. nşr. M. Mustafa Ziyâde-Saîd A. Âşûr. 12 Cilt. Kahire: Lecnetü't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1956-1973.
- Nüveyrî, Ahmed b. Abdulvehhâb. *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*. nşr. M. Ziyâeddîn er-Reyyis - M. Mustafa Ziyâde. 29. Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1992.
- Nüveyrî, Ahmed b. Abdulvehhâb. *Nihâyetü'l-ereb*, nşr. Muhammed A. Şâire - M. Mustafa Ziyâde. 30. Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1990.
- Okumuş, Ejder. *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi*. Ankara: Lotus Yayınevi, 2005.
- Özel, Ahmet. "İbn Dakîkû'îd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/407-409. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Özaydın, Abdülkerim. "Aynicâlût Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/275-276. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Özbek, Süleyman. "Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren bir Meydan Savaşı: Ayn Calud". *Türkler*. 5/217-228. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Özkan, Mustafa. *Dört Halife ve Emevîler Döneminde Din-Devlet İlişkisi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.
- Özkan, Mustafa. *Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008.

- Safedî, Salâhaddîn Halîl b. Aybek. *Kitâbü'l-Vâfî bi'l-Vefeyât*. nşr. Helmut Ritter vd. Wiesbaden-Beyrut: Neşriyâtu'l-İslâmiyye, 1962-2004.
- Sallâbî, Alî Muhammed. *İz Bin Abdusselam Sultanu'l Ülema ve Bayiu'l-Ümera*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2017.
- Sever, Mehmet. *Bahrî Memlûkler Dönemi Mezhep Hareketleri (1250-1382)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Sevim, Ali. "İbnü'l-Adîm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/478-479. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Sübkî, Tâcüddîn Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-Kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tânâhî-Abdülfeftâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1964-1976.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekir. *Hüsnu'l-muhâhara fî ahhâri Mısr ve'l-Kâhire*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1967.
- Şeşen, Ramazan. "Eyyûbîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/20-31. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Şeşen, Ramazan. *Eyyûbîler*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2012.
- Yalçın, Mehmet Fatih. *Bahrî Memlûkler Döneminde Dımaşk Kâdilkudâtı (1266-1382)*. Konya: Aybil Yayınları, 2015.
- Yaşar, Serkan. *Abbâsîlerin İlk Döneminde İktidar ile Ulemâ Arasındaki İlişkiler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Yılmaz, Harun. *Zengi ve Eyyubi Dımaşk'ında Ulema ve Medrese (1154-1260)*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Yiğit, İsmail. *Memlûkler*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015.
- Yünîni, Ebû'l-Feth Kutbüddîn Mûsâ b. Muhammed. *Zeylû Mir'âti'z-zamân*. 4 Cilt. Haydarâbâd-Dekken: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1954-1961.
- Yücesoy, Hayrettin. "Mihne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/26-28. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-İber fî Haberi men gaber*. thk. Ebû Hacer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.

📄 Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

👤 Yazar(lar) / Author(s): Aygül Düzenli.

📄 Finansman / Funding: Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul eder(ler). / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.